

Wojciech Matłowski

Problematyka konserwatorska świątyni Sybilli w Puławach

Ochrona Zabytków 36/1-2 (140-141), 63-69

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Basing on the results of laboratory studies and works carried out on the building, the present condition of paintings and bricks in St John's Church at Gniezno has been described. Attention has been paid to the extent of the salinity of the structure, sealing of the paintings, possibility of wax extraction, cleaning and fixing of polychromy. The ability of fluids to migrate

into the pores of the paintings and bricks has also been examined.

As a result of the works done a programme of conservation procedure has been prepared, including a performance technique and the best agents to be used. Comprehensive studies have shown that Sandsteinverfestiger H, a silicone product made by Wacker, is most suitable for the preservation of the building.

WOJCIECH MATŁAWSKI

PROBLEMATYKA KONSERWATORSKA ŚWIĄTYNI SYBILLI W PUŁAWACH

Wybór pierwowzoru świątyni Sybilli w Puławach przypisuje się Izabeli Czartoryskiej. Miała to być kopia świątyni Sybilli w Tivoli, z tym że w przeciwieństwie do oryginału nie miała stanowić ruiny.¹ Prace projektowe powierzono Ch. P. Aignerowi. Świątynia, zwrócona frontem do pałacu i sprzężona z nim osią widokową, usytuowana została na skraju górnego tarasu parku i wtopiona od północnego zachodu w skarpe opadającą w kierunku łąchy wiślanej, co pozwoliło na zmonumentalizowanie i wyeksponowanie obiektu.

Położenie kamienia węgielnego w 1798 r. przyjmuje się za rok rozpoczęcia budowy świątyni. Budowano ją do roku 1801, ale prace wykończeniowe trwały do 1807 r.

Obiekt jest dwukondygnacyjny, kryty spłaszczoną kopułą. Kondygnacja dolna, wykonana w całości w cegle, pierwotnie otynkowana była cienką wyprawą, z namalowanym na niej wątkiem ceglanym; ślady tego wątku zachowały się jeszcze od strony zachodniej w niszy muru oporowego. Od strony północno-zachodniej budowla wtopiona jest w skarpe, wejście główne znajduje się od południowego wschodu, a boczne — od zachodu. Od strony zachodniej związana jest z murem oporowym, wspierającym plateau przed frontem świątyni.

Wnętrze kondygnacji dolnej, założone na planie koła, nakryte jest spłaszczoną kopułą, wspartą na dziewięciu arkadach, które otacza wąskie obejście sklepienie kolebką. Posadzkę wykonano z płyt piaskowca, ułożonych na okręgach koła. Pośrodku wnętrza, w miejscu gdzie początkowo stał brązowy trójnóg, obecnie znajduje się marmurowy obelisk, poświęcony pamięci księcia Józefa Poniatowskiego.²

Kondygnacja górna, zbudowana w postaci monopterosu, dostępna jest od północnego zachodu z górnego poziomu parku. Wejście odgrodzono kratą zamocowaną na dwóch cokołach, na których leżą wykute w granicie dwa lwy. Kondygnacja ta wsparta jest na cokole wyłożonym płytami z pias-

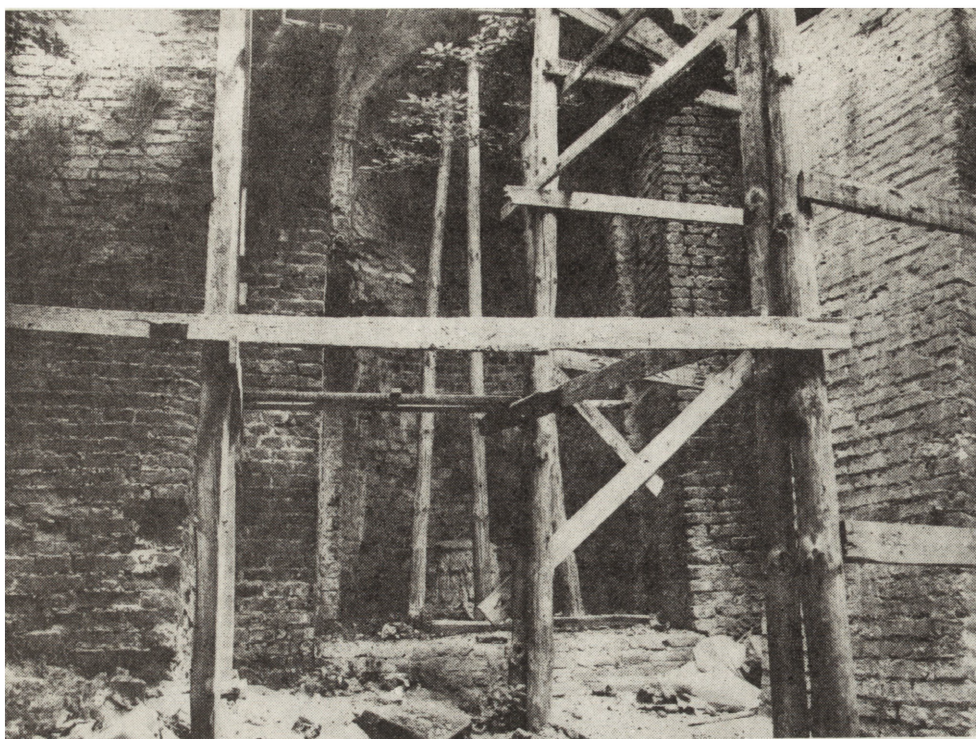
kowca, zwieńczonymi gzymsem pełniącym funkcję obrzeża posadzki obejścia, do którego prowadzą trzynastostopniowe schody stanowiące zmniejszające się ku górze odcinki koła.

Obejście otoczono 18 korynckimi kolumnami wspierającymi belkowanie, którego fryz zdobią girlandy owoców zwieńczonych na rogach bukranionów. Na girlandzie umieszczone są rożetki. Strop obejścia ozdobiono kasetonami, wypełnionymi na przemian dwoma rodzajami rozet. Posadzka obejścia między kolumnami wyłożona jest płytami z piaskowca, w części pozostałej — płytami z marmuru. Między kolumnami zabezpiecza obejście balustrada z prostych metalowych rurek.

Do wnętrza górnej kondygnacji prowadzą drzwi dębowe, umieszczone na osi budowli, ujęte w profilowane obramienie kamienne z napisem w nadprożu: „Przeszłość-Przyszłość”. Wnętrze, założone na planie koła, pokryte kopułą przeszkloną jednolitym szkłem o niewielkiej wypukłości. Ściany są bez podziałów, na osi otworu drzwiowego znajduje się zamknięta półkoliście wnęką. Kopułę, zdobioną kasetonami o pustych polach w pięciu zwiężających się kręgach, podtrzymuje pełne belkowanie z fryzem zdobionym gryfami wspartymi łapą o wazon, przedzielonymi kandelabrami, motywem zaczerpniętym przez Aignera z fryzu rzymskiej świątyni Antoniusza i Faustyny. Posadzkę wnętrza wykonano z płyt z białego marmuru, ułożonych w rozszerzających się kręgach. W jej środku znajduje się okrą-

¹ Część historyczną oparto na opracowaniu naukowo-historycznym wykonanym w PP PKZ — Oddział w Lublinie przez mgr Krystynę Gerłowską w 1978 r.

² Wyposażenie wnętrza omawia: Z. Żygulski, *Dzieje zbiorów puławskich. Świątynia Sybilli i Dom Gotycki*, Rozpr. Spraw. Muzeum Narod., Kraków 1962, s. 5—265 (zbiory Czartoryskich).

A

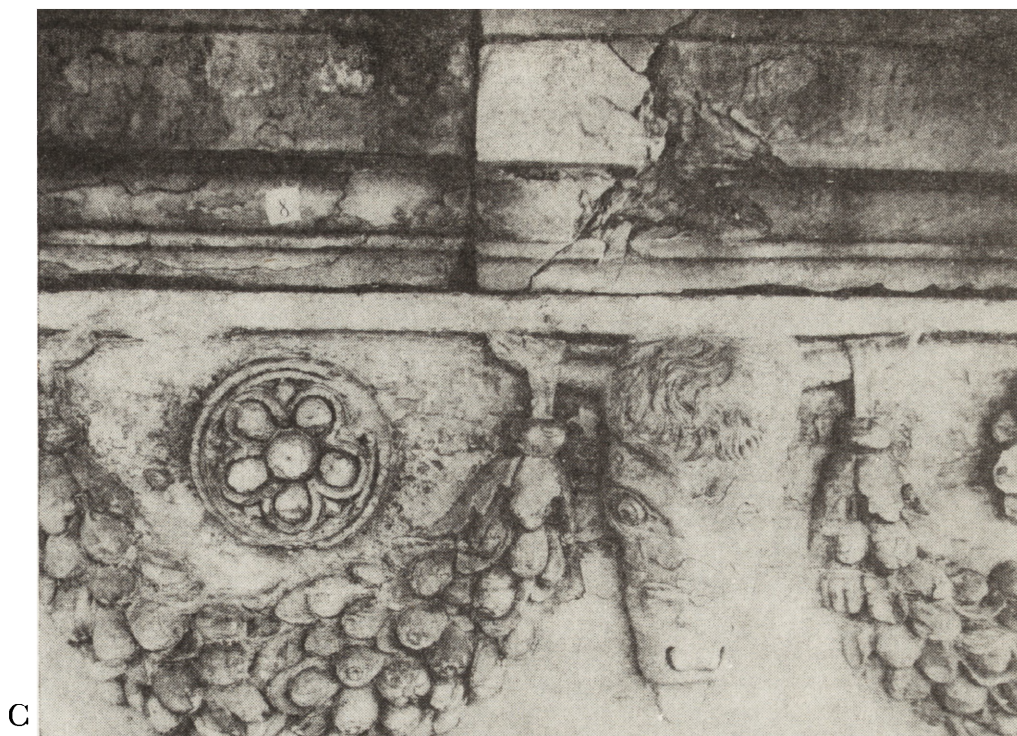

B

gły otwór, służący do nagrzewania pomieszczenia ciepłym powietrzem. Świątynia Sybilli była pierwszym muzeum historycznym i pierwszym muzeum narodowym w Polsce. Zgromadzone w niej ekspozyty nie zawsze odznaczały się dużą wartością artystyczną, wszystkie jednak miały duże znaczenie emocjonalne, a ich koncepcję ideową określał napis umieszczony nad wejściem świątyni: „Przeszłość-Przyszłości”. Mimo tylko częściowego zrealizowania pierwotnego zamierzenia udostępnienia zbiorów szerokiemu ogółowi, świątynia Sybilli odegrała znaczną rolę w życiu ówczesnego społeczeństwa. W

miarę rozwijających się wydarzeń politycznych wzrastało jej znaczenie jako symbolu polskości i ostoji patriotyzmu.

Już w drugiej połowie XIX w. zaczęło się postępujące niszczenie świątyni Sybilli. W 1869 r. na wniosek kuratora Witta, komisja rządowa poleciła zetrzeć napis „Przeszłość-Przyszłości”. W 1887 r. z monografii Puław Ludwika Dębickiego można dowiedzieć się o dalszym systematycznym pogarszaniu się stanu budowli. W 1914 r. „Tygodnik Ilustrowany” informuje o opłakanym stanie świątyni. Budynek znacznie się pochylił na skutek osuwania

C

D

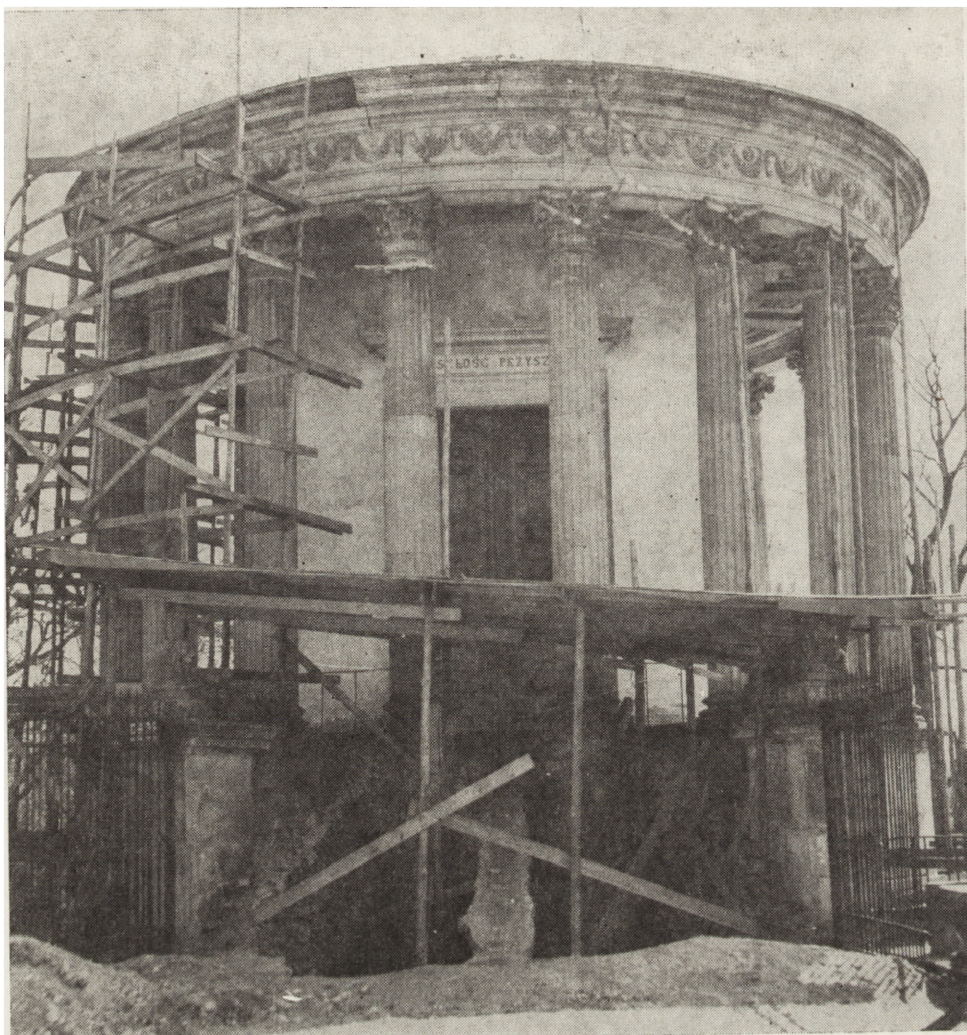
1. Puławy, świątynia Sybilli: A — uszkodzenia muru oporowego; B — fragmenty tynków z malowanym wątkiem ceglanym; C — zniszczenie kamiennego fryzu; D — kapitel przygotowany do impregnacji

1. Puławy, Sibyll's temple: A — damaged revetment; B — details of plasters with a painted brick weft; C — damaged stone framing; D — a capital prepared for impregnation

się gruntu, co zagroziło jego konstrukcji. Zagrożenia tego nie usunięto do 1920 r., gdyż w tym czasie odlana z jednolitego szkła, przykrywająca świetlik kopuły tafla, uległa zniszczeniu.

Również w okresie międzywojennym świątynia nie miała określonego użytkownika. Dewastację obiektu, wynikającą z braku zabezpieczenia przed ujemnymi wpływami czynników atmosferycznych, pogłębiał wandalizm zwiedzających. W okresie drugiej wojny światowej świątynia Sybilli używana była przez okupanta jako obserwatorium. Po wojnie niezbędne prace konserwatorskie wykonano do-

piero w latach 1950—1951, mimo interwencji władz konserwatorskich już w 1946 r. Zabezpieczono wówczas obiekt przed zaciekami (remont świetlika), oczyszczono dekorację stiukową gzymsu i fryzu, wymieniono zniszczone części sztablatury kasetonów kopuły i odmalowano wewnątrz. W 1956 r. wykonano remont drzwi, odlano zdobiące drzwi rozety i okucia, przywrócono napis „Przeszłość-Przyszłość” oraz wyremontowano kratę przed wejściem. W tym to roku powróciły z Lublina dwa kamienne lwy, wywiezione w 1832 r. Następny remont, z 1958 r., obejmował przede wszystkim kondygnację dolną.

2. Puławy, świątynia Sybilli w trakcie prac budowlano-konserwatorskich

2. Puławy, Sibyl's temple during building and conservation works

Wymieniono posadzkę ułożoną na wzór poprzedniej, a wykonaną z szydlowieckiego piaskowca. Zbito stare gipsowo-wapienne tynki, dokonano reperacji murów i w miejscu zbitych tynków wykonano sztablaturę z tynków szlachetnych. W kondygnacji górnej zamontowano nowy świetlik.

W 1960 r. stwierdzono w budowlu odpadanie zawilgoconych tynków. W 1962 r. nadmierne opady spowodowały podmycie i obsunięcie się ściany oporowej świątyni oraz pęknięcie muru. Mimo ekspertyzy z 1963 r. i opracowania dokumentacji na zabezpieczenie muru, prac zabezpieczających nie wykonano. W 1965 r. pojawiły się dalsze pęknięcia muru.

Dopiero w 1968 r. przystąpiono do prac zabezpieczających. Lubelski Oddział PKZ rozpoczął prace remontowe schodów i sklepienia, na którym schody te się wspierają. W 1970 r. ukończono inwentaryzację konserwatorską obiektu i opracowano projekt rekonstrukcji muru oporowego. W rok później dodano projekt adaptacji i zabezpieczenia świątyni.

Zakres prac konserwatorskich przewidywał:

- opracowanie dokumentacji naukowo-historycznej;
- całkowite zabezpieczenie obiektu przed zawilgoconiem (założenie izolacji pionowej, osuszenie i wentylacja korytarzy dawnego systemu ogrzewczego, zabezpieczenie przed opadami atmosferycznymi

m. in. przez założenie świetlika, wymianę konstrukcji dachowej i jej pokrycie blachą miedzianą);

— konserwację murów zewnętrznych (oczyszczenie, uzupełnienie);

— konserwację tynków i wystroju wnętrza;

— konserwację kamiennego wystroju rzeźbiarskiego;

— konserwację i częściową wymianę posadzek w dolnej i górnej kondygnacji oraz w obejściu;

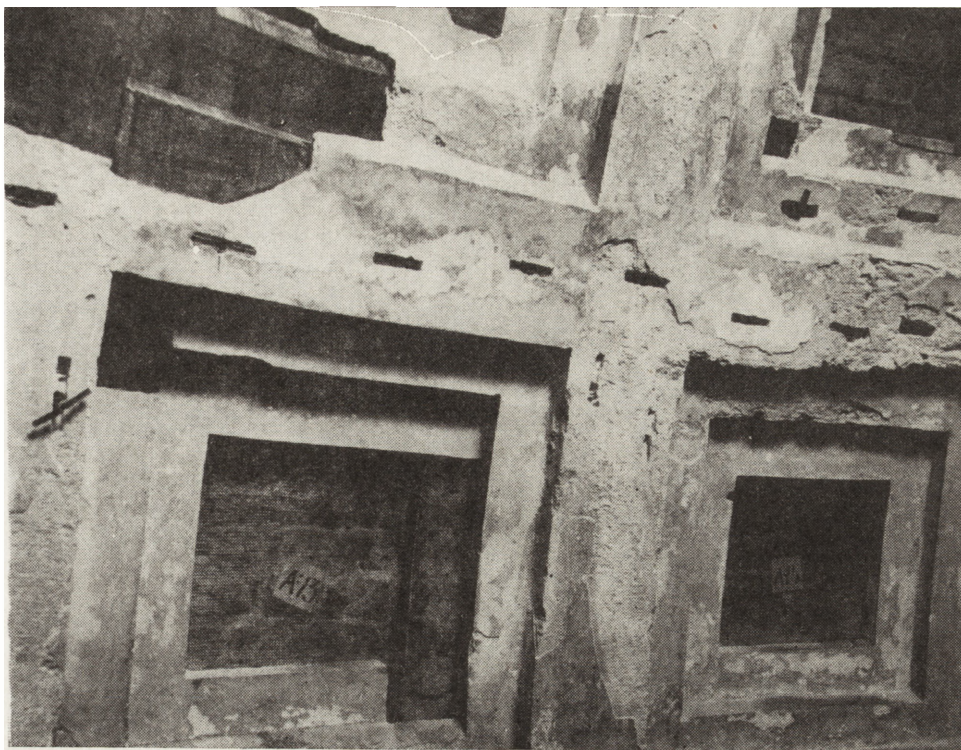
— uporządkowanie terenu wokół świątyni.

W zakresie konserwacji kasetonowej kopuły i fryzu wewnątrz świątyni i rzeźbiarskiego wystroju kamiennego na zewnątrz zdecydowano się na konserwację zachowawczą.

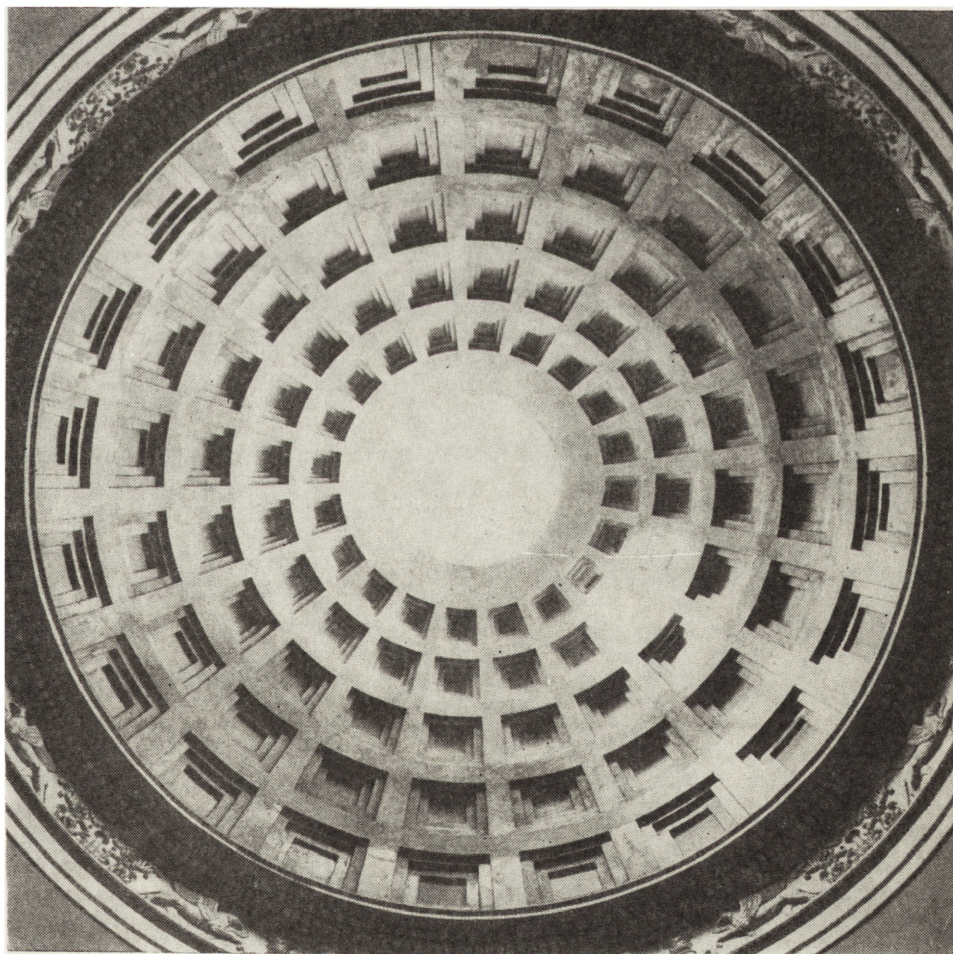
W kolorze sztablatur kopuły w wyniku naturalnych działań korozyjnych zaszły nieodwracalne zmiany. W związku z tym obecną, plamiastougrową tonację uznano za powierzchnię zabytkową. Wykonano rekonstrukcję brakującej formy, bez tendencji renowacyjnych w odniesieniu do substancji zabytkowej. Rekonstrukcję i kity podporządkowano kolorystycznie i fakturalnie ogólnej tonacji zachowanych kasetonów. Rażące wykwity na oryginalnych sztablaturach scalono kolorystycznie przez punktowanie płamą.

Prace konserwatorskie przy konserwacji wystroju wnętrza drugiej kondygnacji trwały (z przerwami) dwa lata. Na wstępie zdjęto przemałowanie wapienne, usunięto sypanie części zaprawy, cegły i

A

B

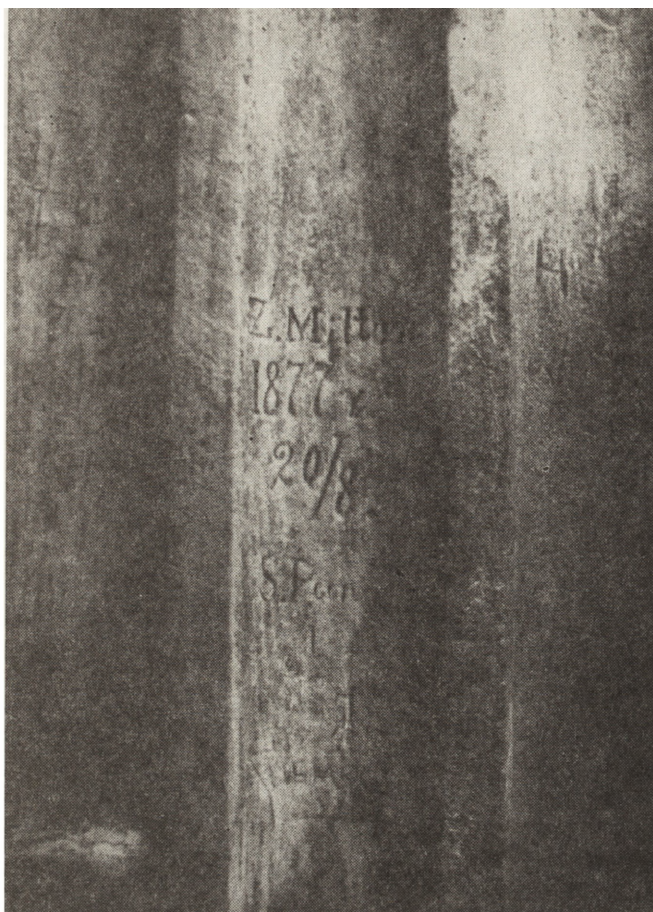

3. Puławy, świątynia Sybilli, kopuła: A — w trakcie prac konserwatorskich; B — po konserwacji

3. Puławy, Sibyl's temple, a copula: A — during conservation works; B — after conservation

trzciny przy użyciu odkurzacza przemysłowego. Po usunięciu wysoleń i nawarstwień powierzchniowych oraz zabezpieczeniu wypraw przed działaniem mikroorganizmów, przystąpiono do przytwierdzenia gipsatur do ceglanego sklepienia. W

partiach zagrożonych pękaniem i odpadaniem zastosowano kotwy metalowe z rur o przekroju 12 mm rozciętych i rozgiętych na końcach, osadzanych na kit epoksydowo-piaskowy; ogółem zastosowano 700 kotew. Rekonstrukcję formy brakujących ka-

A

B

4. Puławy, świątynia Sybilli: A — napisy na kanelowaniu kolumn; B — odsłonięty w pierwszej kondygnacji szkic kartusza

4. Puławy, Sibyll's temple: A — inscriptions on the fluting of the columns; B — drawing of a cartouch uncovered in the first tier.

setonów wykonano z tkaney siatki drucianej, izolowanej szelakiem i biteksem. Na tak przygotowane ubytki nałożono zaprawę piaskowo-gipsową.

W trakcie wykonywania narzutów w wolne przestrzenie między ceglana konstrukcją kopuły a jej kasetonowym wystrojem, w miejsca po usuniętych warkoczach trzcinowych wprowadzono spieniony poliuretan składający się z żywicy IZOCYN-TS i poroforu IZOPIANOL PW 30 produkowany przez Zakłady Chemiczne Zachem w Bydgoszczy. Uzyskano lekkie, dobrze wypełniające wolne przestrzenie, o bardzo dobrych własnościach sklejających, odporne na czynniki destrukcyjne, wypełnienie pęcherzy w kopule. Analogiczne zabiegi wykonano przy obiegającym kopułę fryzie.

Na zrekonstruowane i uzupełniane w ten sposób kasetony założono wyprawę gipsowo-klejową (o grubości 3—5 mm), podbarwioną pigmentami ziemnymi.

Ubytki formy rzeźbiarskiej fryzu uzupełniono przez rzeźbienie w narzucie.

Równocześnie z prowadzeniem prac wewnątrz świątyni wykonywano zabiegi konserwatorskie przy jej rzeźbiarskim wystroju kamiennym. Działanie zmiennych czynników atmosferycznych, zanieczyszczeń gazowych powietrza i uszkodzenia mechaniczne przyczyniły się do znacznego niszczenia kamienia. Po wstępnym zabezpieczeniu usunięto nawarstwienie powierzchniowe, zmywając kamień roztworem płynu FF, a następnie słabymi roztworami kwasu fluorowodorowego. W miejscach występowania twardych zeskorpowań usuwano je mechanicznie kamieniami korundowymi.

Tambur świetlika, fryz z gzymsem i belką architravę oraz kapitele odsolono wielokrotnymi okładami ligniny. Z uwagi na wielkość obiektu uzyskane wyniki nie mogą być porównywane z analogicznymi, otrzymanymi w warunkach laboratoryjnych.

Elementy wystroju o zdeintegrowanej strukturze poddano impregnacji żywicą epoksydową w toluenie i metanolu. Uzyskano zadowalające wyniki tego zabiegu, mimo ogromnej powierzchni, na jakiej prace te prowadzono.

Wszystkie szczeliny, w które mogłaby dostawać się woda wypełniono zaprawą. Pozostałe partie kamienia nie poddane zabiegom impregnacyjnym profilaktycznie zahydrofobizowano roztworem Silaku M-11 w benzynie lakowej.

W trakcie prac badawczych w dolnej kondygnacji świątyni odkryto na wewnętrznej stronie filarów dziewięć projektów kartuszy, naszkicowanych węglem na niezbyt równej zaprawie wapienno-piaskowej. Poddano je zachowawczej konserwacji, ograniczając się wyłącznie do ich odsłonięcia, impregnacji, oczyszczenia powierzchni i wykitowania nacieków.

mgr Wojciech Matłowski
PP PKZ — Oddział w Lublinie

It is generally thought that the archetype of Sibyl's temple at Puławy (a copy of Sibylline's temple at Tivoli) was chosen by Princess Izabella Czartoryska, who commissioned Ch. P. Aigner to do design works. When designing the temple, Aigner put its front opposite the palace. In order to give it the look of monumentalism and to put it into a fine perspective, the temple was situated on the edge of the upper terrace of the park.

Building works were commenced in 1798 and completed in 1801. The building is a two-storey structure, covered with a flattened copula. The lower floor is built in brick, originally plastered outside, with a brick weft painted on the plaster. In the middle of this tier there stands a marble obelisk to honour Prince J. Poniatowski. On the pillars and in the recesses of the courtyard there could be seen symbolic trophy shields. Designs of the shields (9 altogether), drawn on the pillars, were uncovered during conservation works. The upper tier surrounded by 19 columns rests on the beaming with the framing decorated with bucranium and garlands of flowers. The by-way is decorated with caissons filled with two kinds of rosettes. The interior of the upper tier executed on the plane of the circle, covered with a copula decorated with caissons with empty spaces and resting on the framing ornamented with gryphons and candelabra, was covered in the skylight evenly with slightly convex glass.

The conceptual idea of the first Polish historical and national museum is contained in the inscription put over the door: "The Past — for the Future".

A progressive destruction of Sibyl's temple began already in the second half of the 19th century. In 1869 the inscription "The Past — for the Future" was removed upon the order of the invader. In 1887 a further deterioration in the condition of the structure was noted and in 1914, according to "Ilustrowany Tygodnik" (Illustrated Weekly) the building was in a lamentable condition. In 1920 a glass panel covering the skylight fell down, which brought about damping of the building, worsened by an irregular water system adjacent to the temple's site.

The first repair works on the temple were done in 1950—1951 and then in 1958. In 1968 a Lublin's branch office of the Enterprise for the Conservation of Art commenced repair and conservation works. The works, which lasted nearly 12 years, covered:

- the preparation of scientific and historical documentation
- the preparation of an inventory list for conservation purposes
- the full protection of the building against damping
- the conservation of the outside walls
- the conservation of the plasters and the interiors
- the repair of the floors
- the arrangement of the area surrounding the temple.

ZYGMUNT WYSOCKI

ŚWIĄTYNIA KRÓLOWEJ HATSZEPSUT — BADANIA I PRACE EKIPY PRACOWNI KONSERWACJI ZABYTEKÓW

Dotychczas wydane publikacje podają, że świątynia królowej Hatszepsut, władczyni XVIII dynastii faraonów, została wzniesiona w Deir-el-Bahari w XV w. p.n.e. Jest to zabytek znakomicie zharmonizowany z otoczeniem. Jego architektura o zdecydowanie osiowym założeniu, zaakcentowana w fasadzie koronką kolejnych portyków, łączy się tarasami ku otaczającemu dolinę amfiteatrowi poszarpanego masywu skalnego, tworząc wspaniałą panoramę, zaskakującą swym widokiem każdego.

To dzieło architektury i sztuki starożytnych przypisywane jest Senmutowi, wielkiemu wzyrowi Królowej, który między wielu innymi, nosił tytuł „Nadzorca wszystkich prac króla w świątyni Amona”, co prawdopodobnie skłoniło Winlock'a do uznania go za głównego architekta jego generacji¹.

Jednak ta oryginalna i trafiona pod względem widokowym lokalizacja stała się główną przyczyną zniszczenia obiektu — już w starożytności, po kolejnych trzęsieniach ziemi lawiny rozbijały górne partie świątyni. Ręka ludzka dopełniła reszty, a osypujący się przez tysiąclecia piarg przykrył ruiny, chroniąc je do naszych czasów. Podobny los spotkał zresztą dwa sąsiednie obiekty leżące tuż

przy świątyni Hatszepsut — świątynie Mentuhotepa (faraona XI dynastii z XXI w. p.n.e.) i Totmessa III, następcy królowej².

Świątynię Hatszepsut pierwszy odsłonił E. Naville, który w 1892 r., rozpoczął wykopaliska, a rezultaty swych prac opublikował w 6 tomach, bogato ilustrowanych planszami, ukazującymi piękno reliefowych przedstawień dekorujących architektoniczne elementy obiektu³. On też rozpoczął prace konserwatorskie, rekonstruując południowe skrzy-

¹ H. E. Winlock, *The Egyptian Expedition 1924—1925*, "Bulletin of the Metropolitan Museum of Art", cz. II New York Marzec 1926, s. 50. *Likewise he was Overseer of the Works of Amon and, in time, Overseer of all the Works of the King in the Temple of Amon as well, which amounted to being the chief architect of his generation.*

² H. E. Winlock, *Excavations at the temple of Deir el Bahari 1921—1931*, "Proceedings American Philosophical Society", vol. No. 6, 1932, s. 341: *Sen-Mut, the architect had signed his work, and here his signature had escaped destruction.*

³ E. Naville, *The Temple of Deir el Bahari*, Tom I—VI, London, 1905—1908.